

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

З. Алієва, канд. філол. наук, викл.

ТРОЯНДИ Й ВИНОГРАД (ДО ПРОБЛЕМИ ЕТНІЧНИХ ВЗАЄМИН)

У статті на рідкісних матеріалах стародруків описано пісенні традиції азербайджанського народу, карабахців, наводяться аналогії з відповідними пісненими прийомами українців, описано будову дитячих та юнацьких пісень-загадок, драматизованих хорів. Окремо детально розглядаються карабахські пісні "Рустам" та "Набіу".

In the article on the basis of rare early printed books the Azerbaijani, Karabakh people's song traditions are described and are compared with the Ukrainian people's song traditions; children and youth songs-riddles, dramatic round dances are also described. The Karabakh "Rustam" and "Nabiy" songs are considered in detail.

В однойменному вірші Максима Рильського домінує думка:

У щастя людського два рівних є крила:

Троянди й виноград, красиве і корисне.

Вникаючи у суть декларованого, легко віднайти біблійний вислів: "людина живе не хлібом єдиним". Хліб – це земна їжа, супутницею якої завжди була пожива духовна. Цю священну тезу втілюють у практичному житті народи всього світу: і мусульмани-азербайджанці, і християни-українці, й буддисти-індійці.

Свіжий хліб, що наповнює духмяним ароматом затишну оселю всіх народів світу, вирає барвами веселки, зітканої з задушевної мелодії материнської пісні й сердечного трепету закоханих. І всіх без винятку об'єднує найсокровенніше – материнська коліскова, запальна коломийка, сумна мелодія ретро.

У закавказьких мусульман музика переважно вокальна і супроводжується грою на ряді музичних інструментів, переважно саза, зурни тара. Азербайджанці переважно дуже співучий народ, але серед них особливим даром користуються професійні співці – ашики, без яких не обходиться жодне свято чи весільні урочистості. У своїх піснях ашик передає бойові історичні подвиги предків, осмілює героїв, природу, Бога і людей, тлумачить Священне Писання, наставляє й повчає. Серед пісень, які співають народні співці-поети, є й такі, що містять у собі сценічне чергування дійства в діалогічній формі. Причому одні пісні являють собою запитання, а інші – відповіді. Якщо вдатись до аналогій, то те ж саме спостерігаємо і в українців, зокрема в баркароллах. Наприклад, дуже схожою в манері виконання з азербайджанськими діалогічними піснями є галицька баркаролла "Човен хитається серед води":

– Чом в тебе, дівчино, уста солоденькі?

– Це мені від меду, мій ти милесенький.

Азербайджанці не приховують того, що ашик – натхненний співець, самозакоханий і честолюбний. Кожен з них залюблений у своє заняття, цінує в собі знання народних пісень. Конкурента по професії вони ненавидять, якщо противники мають якусь перевагу й уміють зацікавити публіку. "Ашики різних місцевостей, різних поселень влаштовують інколи між собою змагання, які рідко обходяться без убивства. Змагання ашиків полягає в тому, що вони в присутності великої кількості народу ображають один одного, обзивають найдошкульнішими іменами, обмінюючись найбільш вишуканими лайками... Якщо один з ашиків не віднайшов експромтом риму під колючі слова іншого, то вважається переможеним; каманча чи саз останнього дістається переможцю" [1,18].

Нам пощастило побувати не так давно на гуцульському весіллі, власне, в його переддень, коли представниці молодого несуть ввечері до молодого шлюбну сорочку. Відбувається своєрідний торг. Багаті на вигадки свашки підмінюють шлюбну сорочку дрантивою, полатаною, вимагаючи за це викуп. Представниці молодого з уїдливым сарказмом супроводжують церемонію пісню-імпрровізацією:

Ой, свашки-любки, де ви бродили,
Що, замість сорочки, дрантя пошили?

Протилежна сторона відповідає:

Ой, свашки-любки, ви нас не ганіть:
Візьміть голку в зуби і дрантя чиніть.

Церемонія триває близько години, після чого переможена ватага змушена пригощати переможців вином-горілкою.

Так і на Закавказзі. Народ ставиться до жартунів-ашиків з любов'ю і повагою, винагороджуючи їх, хто чим може. Якщо ашика спіткало горе, простий народ розважає його, висловлюючи йому співчуття і заспокоює:

Ашик безпорадний, не плач!
Горе твоє минеться: не плач!
Доля, закривши перед тобою двері,
Неодмінно знову їх відчинить: не плач!
(Переклад наш).

Простолюд уявляє собі ашика як натхненного співця, що отримав свій дар від Бога. Всюди ашик знаходить гостинність та задушевний прийом, особливо користується повагою в багатого бека. Той, хто образив ашика, вважається проклятою людиною. Навіть освічені серед селян не користується такою повагою, як ашик.

Всі ашики поділяються на бродячих і осідлих. Перші з них не мають постійного місця проживання. Вони переходять з місця на місце, заробляючи на шматок хліба своїм співом. Осідлі ашики живуть серед односельців і займаються господарством, вважаючи, що найповніше виконують Господню заповідь: сіють хліб насущний і душевний. Ні одне свято в селі не обходиться без задушевних розваг співців-професіоналів, їхніх сценічних імпрровізацій. Вони часто осмілюють казкових героїв та своїх попередників: Ашкі-Керіба, Ашкі-Кяріма, Новруза, Шах-Ісмаїла тощо.

Міські ашики іменуються "сазандарами". Це вже щось вище від звичайних сільських співців. Сазандари звеселяють міське населення Закавказзя, а також багатих сільських беків. Різниця між ними полягає і в тому, що сазандари грають переважно на тарі, а звичайні ашики – на сазах та каманчі.

Популярною і по цей час серед азербайджанського простолюду є пісня про кохання "Кірманська шаль":

Душа моя, гой,гой;
Кірманська моя шаль, гой,гой;
Зроблюся я твоєю жертвою,
Кірманська шаль, гой,гой!
Не зупинись за дверима:
Погляд мій вражений твоєю родимкою.
Хай стану я твоєю жертвою,
Кірманська шаль моя, гой,гой!
Кінець коси не завивають...
Тебе не видають за мене;
Нахились – поцілую тебе...
Темно: нас ніхто не узрить
(Переклад наш).

Як зауважує автор статті, репрезентованої у "Сборнике", П. Востріков, ця пісня складена шушинцями у 1897 році і співалась на всій території Карабаха. Простолюди, який знайомий тільки з розмовною мовою караїмців, потурбувався лише про співучість віршів, порушивши логі-

чний зв'язок між їхніми частинами. Адже мова у пісні йде про айрих, кірманську шаль, кохання. Логіка понять у творі втрачена, проте мелодія облагороджує слух. Особливим успіхом вона користувалася серед освічених кіл.

Популярними серед кавказьких горців, зокрема в районі міста Шеки, є пісні: "Заради тебе готовий я пожертвувати собою", "За їх домом – скеля", "О, моя чарівносте!", що відзначаються еротичним характером. Пісні ці іменуються терміном "тасніфі". "У більшості випадків, – вважає П. Востріков, – ці пісні співають сазандарми й ашиками на весіллях, байрамах та в інших урочистих випадках. Між іншим, часто співає їх і сам народ у вільний час. Перша з них настільки популярна, що співають її навіть вірмени та грузини" [1, 37].

Ось текст першої пісні:

*Для тебе я пожертвую собою,
О, незбагненна в мові ти!
Мені належать твої груди,
О, незбагненна в мові ти
Приспів: Аман, аман аї,
Каші каман аї,
Маї табан аї.
Мови не знає і не розуміє.
Твої брови дугоподібні, ти ясен місяць.
Якщо побачу тебе, то весь світ забуваю,
О! Безжалісна!
Обними мене своїми руками,
О, жорстока, незбагненна в мові ти.
Приспів.*

*Омріяв я тебе у затінку від сонця,
О, незбагненна в слові ти;
Одна ти палиш моє серце,
Незбагненна в слові ти і безжалісна.
Приспів.*

*Коли я прийшов, фіалки розцвіли,
О, незбагненна в мові ти;
В тяжких муках минула моя юність,
О, незбагненна в мові ти!
Приспів
(Переклад наш).*

Шеки, безперечно, місцина з яскравим азербайджанським колоритом. "Місто Шеки, – вважає А. Кримський, – лежало... там, де у XVIII ст. піднялась Нуха, яка продовжувала залишатися й до нині залишається відомим місцем... Відомою зробилась Нуха в XVIII ст. як столиця одного з численних закавказьких ханств, що утворилися після походів Надир-шаха" [2, 587].

Як і в кожного народу, рясніють на території Карабаху побутові пісні, зокрема "Рустам" та "Набі". Друга з них складена карабахцями на честь відомого розбійника Набія.

Десь на початку 20 ст., мовиться в статті, в Зангезурському повіті Єлизаветпольській губернії з'явилася ватага розбійників під проводом Набія, що раніше був конюхом у якогось там дуже багатого бека. Будучи в стресовому стані, він убив свого сусіда, за що переслідувався місцевою поліцією. В такій ситуації він змушений був переховуватись у лісах та горах, поки не організував зграю розбійників із тридцяти чоловік, де недругорядну роль відігравала і його дружина – Аджар-ханум, володіючи зброєю так спритно, як і її чоловік.

*Про них простий народ склав навіть пісню "Набі":
Набі в нашій країні виріс;
Волосся його в'ється чучерями:
Нехай мене називають нечемою Набі,
Що підняв проти себе всю поліцію.
Козаки вдяглися в червоні шаровари;
Коли ловили Набія, стелився туман:
Нехай називають мене нечемою Набі,
Який підняв проти себе всю поліцію.
На березі Аракса я вистрелив один раз:
Тридцять двох козаків зв'язав по руках,
Нехай мене називають нечемою Набі,*

*Що підняв проти себе всю поліцію.
Загін козаків оточив Набія,
Аджар-ханум страждала в тюрмі.
Нехай називають мене Набі-нечемою,
Що всю поліцію підняв проти себе
(Переклад наш).*

Пісня "Рустам" описує картину з побуту, на наш погляд, ханського. Молодий Рустам, закоханий у доньку Джавад-хана, вирушив на прогулянку. Енергійний, переповнений життєрадісним настроєм, він очікує доньку хана в полі. Але невідомий прохожий випадково поранив Рустама кулею. Юнак, стікаючи кров'ю, помер. Але, як зауважує автор подачі, в народі він живе, живе в оповідках, піснях, легендах, в яких втілено гарячу любов до закоханого юнака і зневагу до вбивці: "Ай, син деспота, син гяура! Ти потушив свічу-вогонь того, хто не досяг мети". Особливо трепетним є приспів, що починається відразу після опису вражаючої картини: природа розпустилась, розцвіли квіти і доньки Джавад-хана вирушили на прогулку, очікувані Рустамом. Але тут же картина різко міняється: "Ай, куля вцілила в коліно Рустама. Ай, як ти не змилосердилась, убивши Рустама" [1,39].

*Ідемте, підємо на Хорузлинську
Рівнину, рівнину!
Дайте знати Джавад-хана
Донечці, донечці!
Ай, куля потрапила в коліно Рустама,
Ай, як ти не змилосердився убивця Рустама!
Ай, син деспота, син гяура –
Свічу-вогонь ти потушив!
Убив того, хто не добився мети!
Розквітли Хорузлинські
Квіти, квіти...
Ай, кров'ю облилось Рустамове
Волосся, волосся:
Уже приготувались красуні Джавад-хана:
Ай, як ти не змилосердився, убив Рустама
Ай, син деспота, син безбожника,
Свічу-вогонь ти потушив!
Убив того, хто не досяг мети!
Скажи моїй матері: хай не плаче;
Вона стара, стара.
Куля вцілила в Рустама
Уже три дні, три дні.
Ай, кров тече ущелиною
Ай, як не змилосердився убивця Рустама!
Ох, син деспота, син гяура,
Свічу-вогонь ти потушив!
Убив того, хто не досяг мети!
(Переклад наш).*

Популярною, зокрема серед дітвори, була пісня-забава "Діти весною". Як тільки наближається весна, читаємо в повідомленні П. Вострікова, діти, що мешкають на одній вулиці, збирають гуртом, приспівуючи: – Ай, дадаш, не кидай у мене каменем, і без того я поранений: шекінський і ширванський я олень (у розумінні – красень).

Діти граються, веселяться, вітаючи одне одного: – Ай, дадаш (у значенні – батько), не кидай у мене камінь: і без того поранений я – шекінський і ширванський олень.

По якимсь часі діти відправляються в сади, на поля, сплітаючи віночки і букети, даруючи їх одне одному: – Ай, дадаш: не закидай мене камінням: я уже поранений – шекінський і ширванський я олень.

Весна все повертає до життя, а діти жвавіше і жвавіше веселяться: – Ай, дадаш, не кидай у мене каменем, і без того я уже поранений – шекінський і ширванський я олень.

Популярними серед кавказьких дітей є також дитячі пісенки "Хлопчик і пташина", "Пісня – вігадайка", що поєднують у собі під час виконання сольні та хорові прийоми. Друга з них нагадує українську веснянку "Поляночка", що супроводжується дитячими жестами.

Наприклад, той, хто ставить запитання, перераховує всі прикмети обраної пташки. Якщо вона маленька, то ведучий робить відповідні жести рукою. Якщо пташка велика, він робить інший жест: вказує на її величину, дзьоб, очі, хвіст, крила тощо.

Після цього хтось з дітей пиступає наперед і називає зображуваного птаха. Якщо відгадка неправильна, то ведучий кричить: «х, вурчаттасын», тобто «ні, бийте його», після чого діти удавано б'ють відгадчика. Якщо він правильно назвав птаха, то стає на місце того, хто загадував:

1. Одна пташка у мене є ось така (робить жест).
Хор відповідає приспівом: – копчик іде
2. Ніс у неї ось такий завбільшки (жест рукою)
Хор: – копчик іде

3. Хвіст у неї ось такої величини

Хор: – копчик іде

4. Очі у неї ось такі

Хор: – копчик іде

(Переклад наш).

Зі сказаного випливає, що навіть на віддалених територіально народів у звичках, побуті, віруваннях є багато спільного, привнесеного, певно, зверху неземними силами. Наведені приклади цементують уявлення представників різних націй про природу земного харчу, як і людського духу.

1. Сборник для описания местностей и племён Кавказа.– Вип. 42 – Тифлис, 1912; 2. Кримський А. Твори в 5 тт.– Т. IV.
Надійшла до редколегії 07.09.09

О. Козоріз, асист., Є. Предибайло, студ.

СЮЖЕТИ УКРАЇНСЬКИХ ТА КИТАЙСЬКИХ КАЗОК, ОБРАЗИ ГОЛОВНИХ ГЕРОЇВ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Досліджуються спільні та відмінні риси у сюжетах казок Китаю та України шляхом порівняльного аналізу, також розглядаються образи головних героїв.

The article analyzed common and differ features in plots of Ukrainian and Chinese fairy tales, also examined main characters.

У всі часи казка була скарбницею народної мудрості та досвіду. В. Я. Пропп дав таке визначення терміну "казка": 1) сказка признається повествовательным жанром (баять – 'сказывать, рассказывать'); 2) сказка считается вымыслом" [1, с. 34]. Виходячи з цього, можна сказати, що казки – це створена людьми розповідь, яка бере за основу уявлення про світ та вірування того чи іншого народу, тому, дослідження казок є важливим для простеження трансформації міфологічних сюжетів спочатку у казці, а потім і в авторській літературі.

До української казки зверталися чимало вчених: І. Я. Франко, М. С. Грушевський, Н. Ф. Сумцов, П. О. Куліш, М. П. Драгоманов, Чубинський П., Л. Ф. Дунаєвська, Р. Й. Шухевич. Зв'язок європейських казок зі східними досліджували Ф. Гюе, Д. К. Денлоп, проте всі вони розглядали лише близькосхідний регіон, зокрема, збірку казок "Тисяча і одна ніч". Порівняльний аналіз спільних рис українських та китайських казок досі не були об'єктом наукового дослідження українських вчених, що спонукає до порівняння: 1) структури казки; 2) поглядів українців та китайців на казкових героїв. Дослідження казок дає можливість прослідкувати зв'язок з міфологією, зрозуміти тенденції сучасної літератури та мови і, в результаті, правильно їх інтерпретувати. Сьогодні казки вважають жанром дитячої літератури, проте, аналізуючи їх детальніше, бачимо, що як і будь-яка фольклорна творчість казки несуть у собі глибоку народну мораль.

Усно казкові сюжети у Китаї почали передавати досить рано, проте, спеціально збирати та записувати їх почали відносно недавно. Оскільки казки передавалися в усному вигляді, вони зазнавали перетворень, що доводить наявність кількох варіантів однієї казки або часткова подібність сюжетів ("Як хлопець наречену шукав" та "Казка про хитрого У-гена та вірного Ши-е" – в обох казках головний герой відправляється на пошуки коханої, яку вкрав негативний персонаж; "Чарівна картина" та "Сад нефритової діви" – герой одружується з нереальною істотою, яка допомагає йому).

На сьогоднішній день китайські [2, ст. 5–22] та українські [3, с. 11] казки традиційно поділяють на три види: казки про тварин, чарівні казки, побутові казки.

Серед китайських чарівних казок варто виділити окрему групу: історії про жінок-чарівниць, які з часом трансформувалися у казки про жінок-перевертнів. В українських казках фігурують не тільки звичайні земні жінки, а й жінки-красуні, жінки наділені магічними здібностями, відьми та жінки-перевертні (в українському фольклорі перевертнями вважають відьом, які перекидаються на kota або лисицю).

Порівнюючи китайську та українську традицію щодо перевертнів, бачимо, що у китайських казках тварина, яка живе до 900 років, може бути лисицею, борсуком або ж іншою фантастичною істотою. В. М. Алексеев зазначав: "Чарівна фантастика, якою оточує китайський народ просту хижу тваринку, розрослася до розмірів, які судячи з усього не властиві іншим народам" [4, с. 15]. Лисиця є головною героїнею численних китайських легенд, давніх розповідей, новел, казок, міських повістей та навіть романів. Особливістю китайських перевертнів є двоїстість: вони можуть бути і злими, і добрими. Наприклад – женьшенева діва: "Да разве я хоть какое-то зло тебе причинила?", – добра, хоча й перевертень. Двоїстість казкового образу з'явилася через вірування щодо тотемної дружини, яка допомагає тому, хто з нею одружиться. Подібні уявлення змішалися з більш пізніми повір'ями про перевертнів-цзін (精), які заманюють людей, а потім шкодять їм.

Загалом персонажів народних казок можна умовно розділити на "злочинців", "знедолених" та "доброчинців". 1. Злочинці – це ті, хто чинять зло, кривдять чи беруть у полон людей (в українських казках: Кошці безсмертний, Баба-яга, людоджер, мачуха, пан і т.д.; у китайських: поміщик "Барин-здирник", злодій, гірський дух "Чан-Фа мей – сестричка довге волосся", верблюд, вовк і т. д.). 2. Знедолені – жертви злочинців, які або займають пасивну позицію, або чинять активний опір. У китайських казках: стара мати, жителі села. 3. Доброчинці, в українській традиції – це богатирі, у китайській – чарівники та їх помічники: наречені, пророки, домашні та дикі звірі (образи помічників-звірів виникли під впливом анімізму – одухотворення навколишньої природи і тотемізму – вірування у спільне походження [12, ст. 96]); у китайських казках – молодший син, чесний торговець.

Часто у персонажах казок відображаються мрії людини про полегшення праці в усіх сферах трудової діяльності (наприклад, в українських казках: Вернидуб, Скороход). Долати перешкоди доброчинцям допомагають чарівні символічні предмети, як то чоботи-скороходи, скатертину-самобранку, шапка-невидимка та ін. У китайських казках – кам'яна коняка "Парча" (в українському варіанті – залізний вовк), чарівні черевички, чарівний гребін.

Також різниться символіка українських та китайських казок. У китайських казках чимало числової символіки, це п'ять, сім та дев'ять, числа, які китайці і сьогодні вважають сприятливими (наприклад, у казці "Портрет дівчини з палацу" Тяньтай [2], герой казки облітає навколо гори тисячу раз по дев'яносто дев'ять верст, поки не знаходить чарівний предмет). Щасливим числом зазвичай по-